

Preparativele diplomatice ale actului de la 23 August 1944 oglindite în declarațiile lui Gheorghe Ionescu Bălăcianu și Victor Rădulescu Pogoneanu (decembrie 1961-februarie 1962)

Dr. FLORIN ȘANDRU
Istoric, INST-Academia Română

După ce, timp de un deceniu, istoriografia oficială din Republica Populară Română evaluase actul de la 23 august 1944 preponderent prin evidențierea factorului sovietic, la finele anilor '50 au început să se facă simțite unele schimbări de tonalitate, prin reliefaarea ponderii factorilor interni¹.

Pe un plan mai larg, în paralel cu cea de-a doua campanie antistalinistă lansată de către Nikita S. Hrusciov, în România erau pe cale de a se încheia colectivizarea agriculturii și ce-a de-a doua „glaciațiune”, începută cvasi-concomitent cu retragerea trupelor sovietice (1958), terenul fiind pregătit astfel pentru inițierea unei relative destinderi pe plan intern, în anii 1963-1964, destindere dublată, din motive tactice, de o anumită distanțare de marea Uniune Sovietică.

În acest context, la data de 2 decembrie 1961, fostului diplomat Victor Rădulescu-Pogoneanu, aflat în detenție, i se ia o declarație despre inițierea, pregătirea și realizarea actului de la 23 august 1944.

Victor Rădulescu-Pogoneanu fusese o personalitate marcantă a diplomației românești, în ciuda vârstei relativ tinere pe care o avea în momentul arestării sale, dar și a unor grave probleme de sănătate (hemipareză). Născut la data de 21 septembrie 1910 în București, triplu licențiat (în drept, filozofie și sociologie), după 13 ani de carieră diplomatică, respectiv politică, în cadrul P.N.Ț., avea să fie arestat în lotul Tămădău, și condamnat prin sentința nr. 1988 din 11 noiembrie 1946 la patru pedepse, totalizând 70 de ani de închisoare, cea mai importantă fiind de 25 de ani de temniță grea, pentru „complot și trădare”. Trece prin închisorile de la Galați, Sighet și, din 1955, Râmnicu Sărat, unde se distinge prin demnitate și dărzenie. Astfel, la sugestia fostului fruntaș național-tărănist, devenit comunist, Mihai Ralea, care îi recomandase „flexibilitate”, Victor Rădulescu-Pogoneanu a răspuns: „nici sănătatea, nici viața mea nu sunt de vânzare!”. În toamna anului 1961, a fost transferat la Spitalul penitenciar Văcărești, unde are parte de anumite îngrijiri medicale, care se vor dovedi tardive, fostul diplomat decedând la 10 martie 1962².

În deschiderea declarației sale, destul de ample, care poartă data de 2 decembrie 1961³, Victor Rădulescu-Pogoneanu face unele precizări cronologice privind cariera sa diplomatică: funcționar în cadrul Direcției Politice din Ministerul Afacerilor Străine în perioada 1934-1938, secretar al Legației de la Berlin (1938-1940), rechemat în țară, din motive medicale (1940-1941), secretar al Legației de la Stockholm(1941-

¹ Florin Constantiniu, *De la Rău și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 229-231.

² Gabriel Zamfir, *Decesul lui Victor Rădulescu-Pogoneanu*, text disponibil pe site-ul <https://www.iicr.ro>, accesat la 01.08.2019.

³ Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 60, unitatea de păstrare nr. 624, f. 28.

1943), rechemat la cerere și pus la dispoziția secretarului general al Ministerului, apoi numit director adjunct al Cifrului¹.

În pregătirea și realizarea actului de la 23 august 1944, memorialistul distinge trei planuri (politic, diplomatic și militar) și precizează că nu cunoaște în mod direct decât dimensiunea diplomatică a evenimentelor. Astfel, fiind „prieten intim” cu Grigore Niculescu-Buzești, Director al Cabinetului și Cifrului și consilier personal al regelui, a asigurat, împreună cu acesta, transmiterea comunicărilor între Palat și tandemul Barbu Știrbey-Constantin Vișoianu (Cairo), prin intermediul lui Alexandru Cretzianu, pe atunci ministrul României în Turcia².

Momentul inițial pentru acțiunile și negocierile vizând ieșirea din alianța cu Germania este plasat la cumpăna anilor 1942-1943, un rol important revenind înfrângerii de la Stalingrad. Fostul diplomat menționează cele două discursuri ale regelui Mihai, cu prilejul Anului Nou 1943, discursuri adresate țării și, respectiv, corpului diplomatic. Ambele texte fuseseră elaborate de către Grigore Niculescu-Buzești și exprimau, mai mult sau mai puțin transparent, ideea încheierii păcii. În același context este amintită și intenția trimerii lui Constantin Vișoianu la Stockholm pentru a lua contact cu șeful diplomației britanice, Anthony Eden, aflat, chipurile, în drum spre Moscova, informație ce se va dovedi însă falsă³.

Victor Rădulescu-Pogoneanu distinge, în cadrul eforturilor diplomatice românești de ieșire din război, două direcții de acțiune, una sub conducerea lui Mihai Antonescu, iar cealaltă sub egida regelui Mihai și a partidelor istorice, P.N.Ț. și P.N.L. Despre Mihai Antonescu afirmă că, „încercase mai întâi, în 1942, o acțiune destul de confuză care tindea, fără de altfel să aibă sorți de izbândă, la solidarizarea puterilor europene neutre cu puterile mici și mijlocii beligerante (din tabăra germană), cu scopul de a duce la mijlocirea unei păcii de compromis între Germania și Puterile Occidentale”⁴. Memorialistul se referă aici, probabil, la proiectul „Axei latine”, care viza colaborarea între România, Italia, Franța Vichy-istă și cele două state iberice, lansat însă de către Mihai Antonescu la 6 august 1941, în scopul reducerii dependenței de Germania⁵.

Victor Rădulescu-Pogoneanu mai amintește și o serie de canale diplomatice de negociere, deschise tot din inițiativa lui Mihai Antonescu, anume:

- Elveția, unde Vespasian V. Pella (ministrul) se întâlnea cu reprezentantul președintelui nord-american F.D. Roosevelt, Allan Dulles, fratele faimosului diplomat John Foster Dulles, iar Raoul Vasile Bossy avea întrevederi cu „fostul subsecretar general sovietic al Societății Națiunilor, rămas în Elveția” (personaj nenominalizat, n.n.).
- Turcia, unde s-a dat satisfacție intervenției unui anume Hirschmann, emisar al președintelui S.U.A., în problema evreiască, mai ales în privința celor internați în Transnistria.
- Madrid, unde secretarul Legației, Scarlat Grigoriu, purta discuții cu ambasadorul S.U.A., profesorul Hays.
- Stockholm, unde Frederic C. Nanu luase contact cu un diplomat sovietic, consilier al Legației, nenominalizat însă⁶.

¹Ibidem, f. 1.

²Ibidem, f. 2.

³Ibidem, f. 2-3.

⁴Ibidem, f. 4.

⁵Istoria politicii externe românești în date (în continuare se va cita I.P.E.R.D.), coord.: Ion Calafeteanu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 333.

⁶Ibidem, f. 5.

Ultimele două canale diplomatice sunt apreciate drept mai importante. Scopul lui Mihai Antonescu în negocierile de la Madrid consta, după Victor Rădulescu-Pogoneanu, pe de o parte în obținerea de precizări și ameliorări în cadrul formulei de „capitulare necondiționată”, lansată după întâlnirea Roosevelt-Churchill de la Casablanca, din ianuarie 1943, iar pe de altă parte, în depunerea prealabilă a unei „declarații de neutralitate” în mâinile guvernului turc, act care urma să devină public doar în anumite condiții, între care și recunoașterea ca guvern legitim al României a unui Cabinet condus de Iuliu Maniu¹.

În privința discuțiilor de la Stockholm, Pogoneanu menționează două înlesniri ale condițiilor de armistițiu inițiale, comunicate de sovietici lui Frederic Nanu, anume acordarea unui termen de 15 zile pentru retragerea trupelor germane și, respectiv, instituirea unei zone libere lăsate exclusiv armatei și administrației românești².

În realitate, sovieticii oferiseră, la 31 mai 1944, unele ameliorări ale condițiilor de armistițiu comunicate la 12 aprilie 1944, însă cererea de a se păstra o zonă în care să nu pătrundă trupe străine nu fusese acceptată, spre deosebire de termenul de 15 zile acordat germanilor pentru retragere, de disponibilitatea la compromis în privința păstrării administrației civile și de unele concesii în problema reparațiilor de război³.

Deosebit de interesante sunt însă informațiile reținute și dezvăluite de Pogoneanu privind două probleme ridicate de sovietici în cursul discuțiilor de la Stockholm, anume posibilitatea revenirii lui Carol al II-lea pe tronul României, respectiv posibilitatea constituirii unui guvern condus de către Petru Groza sau Petre Constantinescu-Iași. De asemenea, este menționată intenția împuternicirii lui Grigore Gafencu, fost șef al diplomației românești și fost ministru la Moscova, aflat în Elveția, pentru negocieri cu sovieticii în numele lui Mihai Antonescu, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu⁴.

Abătându-se de la o cronologie foarte riguroasă, memorialistul mai amintește și de o declarație din august 1943, făcută de către Grigore Niculescu-Buzești presei suedeze, conform căreia România ar dori încheierea păcii, de îndată ce i s-ar asigura respectul drepturilor și intereselor ei vitale.

O anumită senzație în mediile diplomatice românești a stârmit, în perioada decembrie 1943-ianuarie 1944, comunicarea făcută prin curier special de către secretarul Legației românești de la Ankara, Dimitrie Popescu. Acest funcționar diplomatic a transmis un raport cifrat în care informa că atașatul militar român în Turcia, colonelul Traian Teodorescu, fusese chestionat de către omologul său nord-american asupra atitudinii României în eventualitatea unei debarcări aliate în Balcani, cu direcția Sofia. Răspunsul român, favorabil în principiu, a fost comunicat de către Alexandru Cretzianu, însă nu a fost urmat de alte demersuri anglo-americane și, după cum bine se știe, nici de vreo acțiune concretă. La 18 ani de la evenimente, Victor Rădulescu-Pogoneanu caracteriza sondajul întreprins de americani drept „un șiretlic de război”, destinat „intoxicării” germanilor cu informații false, pomindu-se de la premisa că românii ar comunica germanilor informațiile obținute⁵.

În privința misiunii Barbu Știrbey-Constantin Vișoianu, Pogoneanu subliniază acordul lui Ion Antonescu pentru plecarea lui Barbu Știrbey la Londra (emisarul român oprindu-se, totuși, la Cairo), în ciuda îndoielilor privind șansele de succes ale demersului Opoziției. Asupra lui Constantin Vișoianu, Mihai Antonescu ridicase o serie

¹*Ibidem*, f. 5-6.

²*Ibidem*, f. 7.

³*I.P.E.R.D.*, p. 338-339.

⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 60, unitatea de păstrare nr. 624, f. 7.

⁵*Ibidem*, f. 9-10.

de obiecții, ceea ce a făcut ca acesta să plece la Cairo cu un pașaport diplomatic eliberat chiar de către Pogoneanu, fără știrea guvernului¹.

Ca o apreciere globală a tratatelor de la Cairo, memorialistul menționează șocul resimțit de către emisarii români, confrunțați cu inflexibilitatea și unitatea americano-britanico-sovietică în negocierile cu România, în special în problemele teritoriale. Conduita S.U.A și a Marii Britanii, constând în refuzul de a negocia cu România fără Uniunea Sovietică, este explicată de către Pogoneanu prin teama celor două mari puteri anglo-saxone de a nu oferi Uniunii Sovietice nici un pretext pentru o înțelegere cu Germania, pentru o reeditare a pactului Ribbentrop-Molotov din august 1939².

La 2 aprilie 1944, se produce faimoasa declarație a lui V.M. Molotov, conform căreia Uniunea Sovietică nu urmărea (alte) câștiguri teritoriale pe seama României și nici schimbarea regimului social-politic din țară, înaintarea Armatei Roșii fiind, chipurile, motivată strict militar. 10 zile mai târziu, Aliații comunică României condițiile de armistițiu, axate pe restabilirea graniței româno-sovietice de după ultimatumurile din iunie 1940 și promisiunea redobândirii Transilvaniei de Nord³.

După ameliorarea ușoară a unor condiții de armistițiu (altele decât cele teritoriale), la 31 mai 1944, în chiar ziua următoare, Aliații întrerup discuțiile cu partea română, precizând că propunerile cele mai recente sunt și ultimele⁴. Opoziția acceptă condițiile comunicate de Aliați în 1944 și, în săptămânile următoare, elaborează un plan de ieșire a țării din război, datat 22 iunie 1944 și comunicat Aliaților, cărora li se cerea concursul, prin efectuarea de operațiuni ofensive terestre (sovieticii) și aeriene (anglo-americanii), pentru a pune trupele germane din România în imposibilitatea de a acționa. În același context, Pogoneanu menționează propunerea sovietică, transmisă prin G.I. Duca (Stockholm), ca Iuliu Maniu să negocieze direct cu sovieticii, invitație refuzată politicos de președintele P.N.Ț., precum și disponibilitatea lui Gheorghe Tătărescu pentru negocieri directe cu guvernul sovietic, idee acceptată de Moscova, dar rămasă fără urmări⁵.

Tăcerea Aliaților, mai ales a sovieticilor, după comunicarea planului Opoziției din 22 iunie 1944, este explicată de către Pogoneanu prin posibilitatea ca guvernul sovietic să nu-și mai fi dorit ieșirea României prin forțe proprii din alianța cu Germania; în aceste condiții, a fost urmat sfatul lordului Maine ca România să nu mai aștepte vreun răspuns, ci să treacă la fapte⁶.

În noaptea de 22/23 august 1944, emisarii români de la Cairo au expediat o telegramă Aliaților, solicitând efectuarea de bombardamente aeriene asupra forțelor germane din zona Băneasa-Otopeni, în ziua de 26 august 1944, termenul prevăzut inițial pentru lovitura de stat⁷.

Pentru dimineața zilei de 23 august 1944, Victor Rădulescu-Pogoneanu amintește de o discuție între Mihai Antonescu și Grigore Niculescu-Buzești, discuție în care Mihai Antonescu solicită, inițial, concursul regelui, spre a evita dezastrul militar și politico-diplomatic, iar după răspunsul lui Buzești, în sensul ca guvernul să își asume încheierea armistițiului sau să demisioneze, face o dezvăluire de maximă importanță. Astfel, vice-președintele Consiliului de Miniștri și șef al diplomației românești îi comunică lui Grigore Niculescu-Buzești faptul că îl informase pe Carl Clodius de

¹Ibidem, f. 12.

²Ibidem, f. 13.

³I.P.E.R.D., p. 338.

⁴Ibidem, p. 339.

⁵Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 60, unitatea de păstrare nr. 624, f. 13-14.

⁶Ibidem, f. 15.

⁷Ibidem.

intenția încheierii unui armistițiu, solicitându-i „să explice guvernului german atitudinea României”. Această dezvăluire, conform lui Pogoneanu, a precipitat planurile complotiștilor, în sensul demiterii și arestării lui Ion Antonescu, în cazul refuzului de a încheia armistițiul. Decizia a fost luată definitiv pe la jumătatea zilei de 23 august, la Palat, în cadrul unei consfătuiri a regelui cu generalii Constantin Sănătescu și Aurel Aldea, diplomatul Grigore Niculescu-Buzești și mareșalul Palatului, Ioan Mocioni-Stârcea.

Ezitările și tergiversările lui Ion Antonescu în privința încheierii armistițiului, în pofida conștientizării situației deosebit de grave, sunt puse de către Pogoneanu pe seama efectului produs de amenințările lui Hitler, la ultima întrevedere a celor doi (Rastenburg, 5 august 1944), efect amplificat de situația de la Varșovia, oraș peste care avionul mareșalului zburase la întoarcerea din Germania (6 august 1944)¹.

Ne-am putea întreba: de ce, în cazul României, armata sovietică nu a adoptat aceeași atitudine ca în cazul polonez? După toate probabilitățile, la originea acestei diferențe de conduită a stat dorința de a avansa rapid spre câmpia ungară și nordul Peninsulei Balcanice și de a priva Germania hitleristă de posibilitatea unei rezistențe îndelungate pe linia Focșani-Nămoloasa-Brăila sau, mai grav, pe arcul carpatic. În plus, în pofida tuturor încercărilor prin care trecuse, armata română rămânea o forță superioară celor 50.000 de insurgenți de la Varșovia, iar pentru sovietici era mai profitabil să-și subordoneze câteva sute de mii de militari români și să-i transforme în carne de tun, decât să îi lase să fie nimiciți de germani.

Cea de-a doua declarație asupra căreia ne oprim în articolul de față, aparține lui Gheorghe Ionescu Bălăcianu și este datată în luna februarie 1962, ziua fiind ilizibilă².

Conform propriei declarații, Gheorghe Ionescu Bălăcianu era născut la data de 5 octombrie 1910, având ultimul domiciliu în București, Calea Moșilor nr. 103. A lucrat în cadrul Casei Regale între anii 1933-1944, îndeplinind funcția de secretar al Cancelariei Mareșalului Palatului de la 1 ianuarie 1937 până în anul 1943 (nu se precizează data exactă), iar ulterior, până în luna noiembrie 1944, a avut funcția de consul în cadrul Ministerului Afacerilor Străine fiind detașat la Palat, ca Șef al Cancelariei Mareșalului Palatului³.

În declarația sa, Bălăcianu se referă mai puțin la actul de la 23 august 1944 și la pregătirea acestuia, descriind Palatul Regal, structura și atribuțiile Casei Regale și alte elemente, inclusiv calendarul sărbătorilor la care participa familia regală, apoi unele evenimente la care a fost martor în perioada domniei lui Carol al II-lea (sărbători și vizite oficiale, Consilii de Coroană etc.)⁴.

În privința relațiilor între regele Mihai I și mareșalul Ion Antonescu, Bălăcianu arată că în anul 1943, între cele două înalte oficialități ale statului român au început să apară tensiuni, ca urmare a distanțării regelui de politica mareșalului. Astfel, memorialistul nostru menționează trei momente, toate plasate temporal în anul 1943. În primul caz, este vorba de refuzul regelui de a primi o serie de cadouri din partea Guvernământului Transnistriei, constând în lucrări de artă provenite din muzeele de la Odessa; adresa oficială de refuz a fost semnată de către Mareșalul Palatului, Ion Mocioni-Stârcea. Cel de-al doilea moment, constă în tentativa lui Ion Antonescu de a-l aresta pe Ion Mocioni-Stârcea sau, ulterior, de a-l trimite pe front. În fine, al treilea moment consta în emiterea de către Ion Antonescu a unei dispoziții în sensul ca

¹*Ibidem*, f. 19; despre insurecția din Varșovia, declanșată la 1 august 1944 și înăbușită de germani, în condițiile pasivității sovietice, a se vedea Norman Davies, *Istoria Poloniei. Terenul de joacă al lui Dumnezeu. Din 1875 până în prezent*, traducere de Carmen Barti, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 382-384.

² Arhiva C.C. al P.C.R., Colecția nr. 60, unitatea de păstrare nr. 527, f. 14.

³*Ibidem*, f.1.

⁴*Ibidem*, f. 1-10.

Ministerul Apărării Naționale să nu mai întocmească texte de grațiere pentru beneficiarii decretelor regale de grațiere. Bălăcianu pretinde că aici era vorba despre câțiva militanți comuniști grațiați de către suveran¹.

Memorialistul face unele precizări despre începutul legăturilor între Lucrețiu Pătrășcanu și cercurile de la Palatul Regal. Astfel, el menționează cererea generalului Octav Ulea, din august 1943, înaintată lui Mocioni-Stârcea, chiar prin intermediul lui Bălăcianu, ca vărul primar al generalului respectiv, comunistul Lucrețiu Pătrășcanu, să intre în legătură cu Palatul. Două zile mai târziu, Ion Mocioni-Stârcea s-a întâlnit cu Pătrășcanu în casa lui Bergher-Safianu, iar după încă o zi, a avut loc o nouă întrevedere, la care a participat și generalul Sănătescu. Alte întrevederi au mai avut loc până prin iunie 1944, cu o întrerupere în ianuarie-februarie 1944, întrucât frunțașii comuniștilor erau în vizorul Siguranței Statului. La aceste întrevederi sunt amintiți ca participanți generalii Constantin Vasiliu-Rășcanu, Constantin Sănătescu și Aurel Aldea, colonelul Dumitru Dămăceanu și „inginerul Ceaușu” (alias Emil Bodnăraș). De asemenea, sunt menționate, fără prea multe precizări și amănunte, vizitele întreprinse la Palatul Regal, înainte de 23 august 1944, de către Dinu Brătianu, Iuliu Maniu, Constantin Titel-Petrescu și Lucrețiu Pătrășcanu.

În concluzie, parcurgând rememorările celor doi diplomați, remarcăm, pe de o parte, diferența între bogăția de informații și de aprecieri oferite de către Victor Rădulescu-Pogoneanu, dincolo de unele abateri de la succesiunea cronologică a evenimentelor, în contrast cu laconismul lui Gheorghe Ionescu-Bălăcianu, dar și concordanțele dintre cei doi memorialiști în privința datării momentului de ruptură între regele Mihai I și mareșalul Ion Antonescu, în anul 1943. La originea acestei rupturi au stat, după cum afirmă clar Victor Rădulescu-Pogoneanu și ne lasă a înțelege Gheorghe Ionescu Bălăcianu, rațiuni de ordin conjunctural, anume înfrângerile grave și succesive înregistrate de Puterile Axei, începând din iarna 1942-1943.

REZUMAT:

La cumpăna anilor 1961-1962, în contextul istoriografic al reconsiderării actului de la 23 august 1944 și în cadrul mai larg al pregătirilor conducerii comuniste de la București în sensul distanțării de Moscova și al unei relative destinderi interne, foștii diplomați Victor Rădulescu Pogoneanu și Gheorghe Ionescu Bălăcianu au făcut declarații despre preparativele loviturii de stat care a pus capăt regimului antonescian și alianței româno-germane. Ambele declarații surprind importanța momentului Stalingrad pentru schimbarea atitudinii regelui Mihai I față de mareșalul Ion Antonescu, dar declarația lui Pogoneanu, deși pe alocuri prolixă, este mai valoroasă, atât ca informație, cât și ca analiză.

RESUME/SUMMARY:

At the turning point of the years 1961-1962 in the historiographic context of the reconsideration of the act of August 23-rd and in a larger context of the preparations of the communist leadership from Bucharest to increase the distance from Moscow and of a relative internal relaxation, the ex-diplomats Victor Rădulescu Pogoneanu and Gheorghe Ionescu Bălăcianu have given declarations about the preparations of the coup d'etat which terminated the regime of Antonescu and the Romanian-German alliance. Both declarations refer to the importance of the Stalingrad moment for the changing of King Mihai's attitude towards Marshal Ion Antonescu, but the declaration of Pogoneanu, although sometimes prolix, is more valuable, both concerning the information and the analysis.

¹Ibidem, f. 11-12.